

מדוע הגרילה העירונית מתפשטת?

עזר גת

סיבה אחת מובנת מאליה להתפשטות הגרילה העירונית היא התהליך הכפול של מודרניזציה וגידול דמוגרפי מהיר, הגורמים לכך שאזורי המגורים מתרחבים באופן דרמטי ומרוכזים בעיקרם בשטחים אורבניים: עיירות וערים. אבל קיימת סיבה נוספת להתפשטות הגרילה העירונית, הקשורה באופן הדוק להתפשטותה ולהצלחתה של הגרילה בכלל בתקופתנו. תחילה יינתן הסבר על הסיבה העיקרית להתפשטותה של הגרילה בכלל, ולאחר מכן יוצג הקשר של התפשטות זו לכניסה הגוברת של הגרילה אל תוך אזורים עירוניים. כאמור, שתי ההתפתחויות הללו קשורות באופן הדוק והסיבה להן, על אף שהיא אמורה להיות ברורה מאוד ומובנת לכל אחד, רחוקה מהכרה כללית.

אכן, הצלחת הגרילה במאה השנים האחרונות מהווה תעלומה, כשהגרילה קנתה לעצמה מוניטין בלתי־מנוצחים כמעט. מעצמות אדירות שהצליחו למחוק את החזקות שבמעצמות היריבות נכשלות במאמצייהן נגד החלשים שביריבים. אולם קושי זה אינו אוניברסלי, אלא הוא בעיקרו נחלתן של דמוקרטיות ליברליות, ונובע מכך שהן דמוקרטיות וליברליות. התנהגותן של הדמוקרטיות בתחום הלוחמה בגרילה – שהיא מושא לביקורת תכופה ולעיתים מוצדקת – היא בפועל אות כבוד עבורן, וגם הסיבה לכישלונותיהן.

לאורך כל ההיסטוריה, הכרעת גרילה חייבה לחץ נטול עכבות על האוכלוסייה האזרחית שמתוכה הגרילה פועלת – לחץ שדמוקרטיות ליברליות מודרניות אינן רואות יותר כלגיטימי. עובדה פשוטה זו הודגשה לראשונה על ידי חברי, ד"ר גיל מרום, כיום באוניברסיטת סידני. דמוקרטיות פְּרֶה־מודרניות כמו אתונה ורומא, כמו גם מדינות טוטליטריות ואוטוריטריות מודרניות, לא היססו לפגוע בפגיעה קשה מאוד באזרחים, או לאיים בפגיעה כזאת להשגת הרתעה, וככלל אכן לא התקשו ואינן מתקשות בדיכוי. נכונות לשימוש באמצעים כאלה הייתה ונשארה תנאי בליעבור לשלטון אימפריאלי. האימפריה הבריטית והאימפריה הצרפתית

פרופ' עזר גת, אוניברסיטת תל־אביב

יכלו לקיים את עצמן "במחיר" נמוך יחסית רק כל זמן שהן לא חשו מעצורים בהפעלת אמצעים דרקוניים, כגון אלה שהבריטים הפעילו בדיכוי הדמים של המרד ההודי ב־1857.

אולם ככל שהליברליזציה העמיקה משלהי המאה ה־19, ימיהן של אימפריות דמוקרטיות הפכו ספורים. עם פרוס המאה ה־20, כישלונה של בריטניה בדרום־אפריקה ונסיגתה הכפויה מאירלנד בישרו את העתיד לבוא עבור כל האימפריות של הדמוקרטיות. מדוע אירלנד, שלא הצליחה במשך מאות שנים להשתחרר משעבודה לבריטניה, הצליחה לפתע לזכות בחירותה? הדבר קרה רק כאשר ליברלים לא מצאו עוד הצדקה להתנגד לדרישה להגדרה עצמית, וגם תפסו את השיטות הישנות של דיכוי חסר־מעצורים כבלתי־נסבלות יותר. יש לשים לב לכך שגל הדה־קולוניזציה הגדול לאחר 1945 אירע רק מול האימפריות הדמוקרטיות. האימפריות הלא־דמוקרטיות פורקו לא עקב התנגדות מקומית, אלא עקב תבוסה במלחמות העולם, במקרה של גרמניה ויפן, או עקב התפרקות השיטה הטוטליטרית עצמה, כמו במקרה של ברית־המועצות.

דוגמה להבדל זה בין הדמוקרטיות ללא־דמוקרטיות היא התנהלותה של גרמניה הקיסרית באפריקה לפני מלחמת העולם הראשונה, שהייתה חריגה אפילו על פי סטנדרטים קולוניאליים. בדרום־מערב־אפריקה הגרמנית, כיום נמיביה, מרד הילידים המקומיים, ההררו, ב־1904 נענה על ידי הגרמנים במדיניות של הכחדה. בארות המים נסתמו, חלק גדול מהאוכלוסייה גורש למדבר למות בצמא וברעב, וחלק אחר נכלא ומצא את מותו במחנות עבודה. רק 15,000 מתוך 80,000 בני ההררו נותרו בחיים. בדומה לכך, במזרח־אפריקה הגרמנית, כיום טנזניה, מרד המאג'י־מאג'י בשנים 1905 עד 1907 נענה גם הוא באסטרטגיה של חיסול. כוח גרמני קטן בן 500 איש הרס יישובים והשמיד יבולים באורח שיטתי, והביא בכך למותם של כרבע מיליון איש, רובם מרעב. אלה הן הדגמות מצמררות של יעילות השיטות הישנות של דיכוי אימפריאלי.

ספקנים יזכירו את הצלחות הגרילה נגד גרמניה הנאצית ביוגוסלביה ובברית־המועצות, אולם אין כל ספק שאילו גרמניה הייתה המנצחת במלחמת העולם השנייה והיה ביכולתה להפנות כוחות נוספים לזירות בעייתיות אלו, היו שיטות רצח העם שלה משיגות את מטרתן גם במדינות אלה. יש המזכירים את הכישלון הסובייטי באפגניסטן כדוגמת נגד, אבל אינם שמים לב לכך שאפגניסטן הייתה היוצא מן הכלל המובהק באימפריה הסובייטית. צ'צ'ניה היא המלמדת על הכלל: השיטות הסובייטיות של שלטון סטלין היו האכזריות והאפקטיביות ביותר בדיכוי ההתנגדות הצ'צ'נית, בעוד רוסיה הליברלית של ילצין הייתה אכזרית ואפקטיבית במידה הפחותה ביותר, כשרוסיה האוטוריטרית של פוטין מהווה מקרה ביניים.

כפי שציין שרלוק הולמס, דווקא "הכלב שלא נבח", הקלות היחסית שבה הוחזקה האימפריה בברית-המועצות עצמה ובמזרח-אירופה תחת יד הברזל של מוסקוואה, היא האומרת דרשני. אותו הדבר חל גם על סין, שהדיכוי האפקטיבי שלה את הלאומיות הטיבטית והאויגורית צפוי להימשך כל זמן שסין נשארת לא-דמוקרטית. "הכלב שלא נבח" פירושו שאין שמים לב לכך שבכל האימפריות הטוטליטריות התקוממויות מורתעות, מדוכאות בעודן באיבן או נמחצות ביעילות, ועל כן פשוט אינן נספרות במדגם מלחמות הגרילה. המדגם מוטה בצורה חדה למלחמות של דמוקרטיות נגד גרילה – ולכישלונותיהן.

אין ללמוד מכל זאת שהדמוקרטיות התנהגו או מתנהגות כמלאכים. מעשי זוועה – בעידוד שקט של הרשויות, או יזומים על ידי הכוחות בשטח – בוצעו ועדיין מבוצעים נגד לוחמים ובלתי-לוחמים גם יחד. ובכל זאת, הגבלות חמורות על השימוש באלימות נגד אזרחים הן הסטנדרט החוקי והנורמטיבי בדמוקרטיות, ומקרים כאלה, הנחשפים בחברות פתוחות עם תקשורת חופשית, נענים בגינוי ציבורי ובפעולה משפטית. כל אלה מגבילים באורח רדיקלי, על פי כל קנה מידה השוואתי, את יכולתן של הדמוקרטיות לדכא לוחמה בלתי-סדירה הפועלת בסביבה אזרחית.

הטענה ששימוש חסר-מעצורים בכוח הוא התנאי ההכרחי להצלחה בלוחמה נגד גרילה עומדת בסתירה לרעיון השכנוע לשתף פעולה (winning of hearts and minds) שהועמד כמפתח להצלחה בשיח הדמוקרטי-ליברלי העכשווי. ללא ספק, זכייה בשיתוף פעולה – לפחות מצד העלית של החברות הכבושות – באמצעות הטבות, שיתוף בשלטון ומנעמי הכוח הרך – שיחקה תמיד תפקיד מרכזי במה שמכונה 'פסיפיקציה אימפריאלית'. אולם כסייית הקטיפה הזו כיסתה תמיד אגרוף ברזל שלא הותיר כל ספק באשר לתוצאותיה של התקוממות. רעיון זה אכן הפך לקו המנחה של דמוקרטיות לפסיפיקציה של חברות זרות, אבל רק משום שהן איבדו בפועל את יכולתן למחוץ בכוח את ההתנגדות בחברות כאלו. האמת הבלתי-נעימה היא שגישת השכנוע לשתף פעולה היא גם מעוטת הצלחות ביותר וגם יקרה מאוד, בעוד דיכוי כוחני הוא בעת ובעונה אחת יעיל וזול.

לאחרונה ניכרת עלייה בשימוש בגרילה בשטחים אורבניים, שהיא במידה רבה תוצאה של ניצול – שאיש אינו מודה בו, לא כל שכן מודה עליו – של ההגבלות העצמיות של הדמוקרטיות. באופן מסורתי, הגרילה פעלה בשטחים מרוחקים ומיושבים בדלילות. יישובים עירוניים היוו עבורה מלכודת מוות מול אויב חסר-מעצורים, שלא נמנע מהעלאת העיר באש, כמו בעבר, או מהריסתה עד היסוד באש ארטילרית, בתקופה המודרנית. הרציונל המסורתי הזה הודגם ב־1982 על ידי הנשיא אסד האב, כשצבאו הרס שכונות שלמות בעיר חמה באש ארטילרית,

במהלך הדיכוי האכזרי של מרד 'האחים המוסלמים', תוך שהוא הורג, על פי הערכות, בין 15 ל-25 אלף מתושבי העיר.

בימים אלה נכשל משטרו של אסד הצעיר בדיכוי ההתקוממות בסוריה, למרות האכזריות שלו. מלחמת האזרחים בסוריה נמשכת כבר כשנתיים, ומספר הנספים בה מוערך בין 50 ל-60 אלף נפש. עם זאת, יש לזכור שאסד האב הרג כמעט מחצית מהמספר הזה בשלושה ימים ובעיר אחת, ב-1982. מחשש להתערבות זרה, אסד הצעיר לא היה חופשי לחקות את אביו. רוסיה של פוטין אינה תחליף לתמיכה של מעצמת-העל הסובייטית לשעבר.

כמובן, בחצר האחורית שלה עצמה, רוסיה של פוטין הייתה חסרת-מעצורים לחלוטין, כשהרעישה את גרוז'ני באש ארטילרית ובהפצצות אוויריות כבדות והותירה אותה בהריסות בשנים 1999-2000, וחיסלה בכך את ההתנגדות הצ'צ'נית בעיר תוך זמן קצר.

לעומת זאת, כוחות בלתי-סדירים הלוחמים נגד דמוקרטיה ליברלית הופכים את הערים והעיירות למעוזיהם ומוצאים מחסה בתוך האוכלוסייה האזרחית, משום שהם יכולים לסמוך על כך שיריביהם יימנעו מפעולה חסרת-אבחנה בנסיבות אלה. כך, ההרס שגרמה ישראל בכפרים של דרום-לבנון, שמהם ירה חזבאללה רקטות על יישובים בישראל בזמן מלחמת לבנון השנייה ב-2006 גרר גל של מחאות, למרות שישראל הזהירה את התושבים לעזוב, ומרביתם של כ-1000 הלבנונים שנהרגו היו אנשי חזבאללה. תגובה זו חזרה על עצמה אף יותר בזמן מבצע "עופרת יצוקה" בעזה בדצמבר 2008-ינואר 2009, מה שהפך את ישראל לזהירה כפליים בזמן מבצע "עמוד ענן" בעזה, בנובמבר 2012.

במלחמותיהם בעיראק ובאפגניסטן נאלצו גם האמריקאים להתמודד עם גרילה עירונית, שמוצאת מחסה בתוך אוכלוסייה אזרחית. יחד עם זאת, ישראל הפכה למקרה הבולט ביותר של הנסיבות החדשות, ולא רק משום שהיא חשופה לביקורת יותר מאשר ארצות-הברית. ישראל מיוחדת בכך שהבלתי-סדירים הלוחמים בה אינם עושים זאת בארצות רחוקות, אלפי קילומטרים מגבולותיה, אלא על גבולותיה עצמם, רק כמה קילומטרים או עשרות קילומטרים ממרכזי האוכלוסייה שלה. הדבר מעניק להם את היכולת הייחודית לתקוף מרכזים אלה כאסטרטגיה העיקרית שלהם. כיוון שהם אינם רואים את עצמם כבולים במגבלות מוסריות כלשהן, נוצר כאן מצב חסר-תקדים. ראש הממשלה, בנימין נתניהו, הגדיר את הבעיה באופן מדויק כשחזר ואמר שחמאס והארגונים האחרים משתמשים באוכלוסייה האזרחית שלהם כמחסה בטוח, ובשטח האורבני כאתר שיגור לטילים שהם יורים על האוכלוסייה האזרחית בערים ובעיירות בישראל.

לפיכך, לפנינו התופעה הרווחת של תוצאות בלתי-מתוכננות בביטויה הפרדוקסלי ביותר. המאמצים הראויים לשבח להרחיק את האוכלוסייה האזרחית

מאימי המלחמה מנוצלים על ידי הגרילה – שאינה מאמצת את אותו הסטנדרט – כדי להעתיק את אמצעי הלחימה ופעולות הלחימה שלה אל התווך האזרחי, כשהיא מעמיקה בכך את המעורבות האזרחית. תוצאה זו מזכירה במידת־מה את מה שקרוי "מלכודת העוני" בעולם המפותח – שתקפה גם ביחס לפליטים הפלסטיניים – שעל פיה תמיכות המיועדות להקלת העוני גורמות לעיתים להרחבתו ולהנצחתו – על ידי יצירת תלות, או בגלל ניצול ציני של המערכת.

האם פירוש הדבר שהדמוקרטיות צריכות לסגת מהמגבלות שקיבלו על עצמן ביחס לאלימות נגד אזרחים, מגבלות שהן הסיבה העיקרית לחוסר הצלחתן בלחימה נגד גרילה וביטוי לסגולותיהן הנעלות ביותר, שעליהן הן זוכות לכה מעט שבח? למרות שחיים ורכוש של אזרחים ימשיכו, בהכרח, להיפגע בנסיבות שנוצרו, הקשחה משמעותית בגישתן ובהתנהלותן של הדמוקרטיות אינה סבירה, וגם אינה ראויה. אולם מצד שני, מתבקשת הערכה אמיתית והוגנת של הסיבות והתוצאות של המציאות שהשתררה. רבים ודאי רואים בחיוב את הצלחות הגרילה נגד שלטון זר במאה האחרונה, וזה עשוי לכלול גם את השטחים הפלסטיניים. אבל מרבית הלוחמה הבלתי־סדירה בעולם כיום, ובכלל זה בלבנון ובעזה, אינה מכוונת למטרות של שחרור לאומי, אלא נעשית בשירות מטרות קיצוניות ומיליטנטיות ביותר, ועלולה גם להתפתח לשימוש בנשק להשמדה המונית. על כך יש להוסיף שגם התערבויות הומניטריות נתקלות באותן בעיות של התכסות מכוונת בתווך אזרחי, התורמות להרתעת הדמוקרטיות מפעולה.

עקב המגבלות העצמיות של הדמוקרטיות על השימוש בכוח בתווך אזרחי, הצלחותיהן בנסיבות אלה אינן צפויות להשתפר באופן דרמטי, ותרופות אמיתיות למצב מצויות בצמצום. קיים עדיין פוטנציאל משמעותי ליישום טכנולוגיות של היי־טק בלחימה נגד בלתי־סדירים, ולאבחנה בינם לבין האוכלוסייה האזרחית שבתוכה הם משתדלים להיטמע. הן ישראל והן ארצות־הברית משקיעות בטכנולוגיות כאלה והשיגו, ובוודאי עוד ישיגו, התקדמות משמעותית בכיוון זה.

נוסף על כך, הדמוקרטיות משתדלות לטפח כוחות מקומיים, שנהנים לא רק מלגיטימציה מקומית רבה יותר מאשר כוחות זרים וגם מכירים טוב בהרבה את האוכלוסייה שבתוכה הם פועלים, אלא גם, יש להודות, הם מוגבלים פחות בפעולתם. לבסוף, אפילו משטרים בלתי־ידידותיים, שניתן להרתיעם, עדיפים על פי רוב על היעדר שלטון או על התערבות זרה בקנה מידה רחב. הפעולה האווירית האירופית בסיוע למורדים נגד קדאפי בלוב תוכננה כך שתמנע התערבות צבאית קרקעית, בייחוד בתווך עירוני, שבו הדמוקרטיות נמצאות בנחיתות. מדיניותה של ישראל מול חמאס בעזה ומדיניות המערב כלפי מה שקורה בסוריה מכוונות על ידי שיקולים דומים.

כמובן, כאשר אינטרסים חיוניים מוטלים על הכף, ורשויות מדינתיות מקומיות אינן קיימות או אינן כופות מרות, פעולה צבאית ישירה, כולל פעולה קרקעית נגד גרילה ההופכת שטחים עירוניים לבסיסי הפעולה שלה עשויה עדיין להיות הכרחית, והיא מגלה את הדמוקרטיה הליברלית במיטבן ובחולשתן.